

Democratie, polarisatie & het politieke klimaat

Opinieonderzoek van Ipsos I&O i.o.v. NRC
Oktober 2025

www.ipsos-publiek.nl

Colofon

Uitgave

Ipsos I&O

Zuiderval 70

7543 EZ Enschede

Piet Heinkade 55

1019 GM Amsterdam

Amstelveenseweg 760

1081 JK Amsterdam

Ericssonstraat 2

5121 ML Rijen

Rapportnummer

2025/184

Datum

Oktober 2025

Auteurs

Maartje van de Koppel

Sjoerd van Heck

Copyright

Het overnemen uit deze publicatie is toegestaan, mits de bron duidelijk wordt vermeld.

Inhoudsopgave

Samenvatting. Links-rechtspolarisatie verlamt de Nederlandse politiek	4
De stand van de democratie	4
Nalatenschap van het kabinet-Schoof	6
Hoe moet het na de verkiezingen?	6
1 Democratie	8
1.1 Tevredenheid met de democratie	8
1.2 Invulling van de democratie	12
1.3 Rol van politici	15
2 Polarisatie	18
2.1 Gevoelens richting andere kiezers	18
3 Verwachtingen en politiek vertrouwen	19
3.1 Terugkijken op het kabinet-Schoof	19
3.2 Politiek vertrouwen	21
4 Samenwerken en coalities	22
4.1 Samenwerken of onderscheiden?	22
4.2 Samenwerking tussen links en rechts	23
4.3 Met wie wel en niet samenwerken?	25
4.4 Coalitievoorkeuren door de tijd	27
Onderzoeksverantwoording	29

Samenvatting. Links-rechtspolarisatie verlamt de Nederlandse politiek

Over dit onderzoek

In aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 29 oktober onderzocht Ipsos I&O in opdracht van NRC hoe kiezers denken over de democratie en het politieke klimaat in Nederland. Hoe kijken zij naar het systeem, de rol van politici en de nalatenschap van het kabinet-Schoof? En wat verwachten zij in de toekomst van de politiek? Het onderzoek bestond uit een representatieve enquête (n = 2.319) onder kiesgerechtigde Nederlanders en is uitgevoerd van 26 tot 29 september 2025.

De stand van de democratie

Tevredenheid met democratie fors afgenomen

Slechts de helft van de Nederlanders (52%) is tevreden met de manier waarop de democratie werkt in Nederland. Zij geven de democratie een 6 of hoger (op een schaal van 10). De andere helft (48%) is ontevreden. Gemiddeld krijgt de democratie een 5,2. Daarmee is de tevredenheid over het functioneren van de Nederlandse democratie op dit moment fors lager dan in eerdere jaren: het gemiddelde cijfer daalde van een 6,4 in 2018, naar een 5,9 in 2023, naar een 5,2 nu.

Met name rechts-conservatieve kiezers zijn ontevreden. Kiezers van FvD (geven gemiddeld een 2,9 aan de democratie), PVV (4,2), BBB (4,4) en JA21 (4,6) geven meestal een onvoldoende. Links-progressieve en centrumrechtse kiezers zijn in de meeste gevallen wel tevreden. Dit volgt een patroon dat we vaker zien – linkse kiezers hebben meer vertrouwen in instituties en de politiek, met name rechts-conservatieve kiezers zijn wantrouwend – en ook sterk samenhangt met opleidingsniveau. Hoog opgeleiden geven de Nederlandse democratie gemiddeld een 5,5, laag opgeleiden een 4,7.

Wel zijn juist tevreden kiezers de afgelopen twee jaar minder tevreden geworden over de democratie. De afname van de tevredenheid met het functioneren van de democratie vóór 2023 zat vooral bij *ontevreden* groepen (zoals PVV- en SP-kiezers), daar zien we nu geen verandering.

Links en rechts hebben andere redenen voor ontevredenheid

Als we ontevreden kiezers in een open vraag vragen hun ontevredenheid met de democratie uit te leggen, wijzen velen op de slechte omgangsvormen, het gebrek aan samenwerking en het ontbreken van effectief beleid. Dit wordt door kiezers over het hele politieke spectrum genoemd.

Maar er zijn ook duidelijke politieke verschillen. Ontevreden *rechts-conservatieve* kiezers (PVV, JA21, BBB, FvD) zeggen vaak dat ‘de wil van het volk’ niet voldoende wordt gehoord door de politiek. Dat wordt enerzijds geïllustreerd door het uitsluiten van de PVV als coalitiepartner en het feit dat Geert Wilders geen premier werd. Anderzijds draait het om een onvermogen van de politiek om beleid te maken dat aansluit bij wat ‘de meerderheid wil’ – veelal wordt dit in het algemeen genoemd, soms over specifieke beleidsterreinen zoals migratie. Instituties als de EU, rechters en internationale verdragen worden vooral genoemd als ondemocratische krachten die de wil van het volk tegenwerken. Een ontevreden kiezer van JA21 zegt bijvoorbeeld: “De democratie werkt niet. Het volk stemt met een duidelijke meerderheid voor bepaald beleid en de overheid slaagt er vervolgens niet in om dit uit te voeren omdat ze tegen gewerkt worden door verdragen, instituten en ambtenaren. Ook zit het ego van politici in de weg.”

Links-progressieve kiezers (GL-PvdA, PvdD, D66, Volt) uiten juist vaker zorgen over populisme en polarisatie – ‘mede aangezet door het kabinet’. Velen zeggen dat de democratie onder druk staat. Soms vanwege fysieke dreigingen – een aantal respondenten verwijst expliciet naar het geweld in Den Haag op 20 september – maar ook de erosie van democratische normen. Deze groep ziet juist vaak onvoldoende respect voor instituties als de rechterlijke macht. Zo zegt een kiezer van D66: “De politici respecteren de rechters en de rechtsstaat niet. Ze snappen niet dat onze democratie is gebaseerd op de trias politica en dat het heel gevaarlijk is om hier geen respect voor te hebben.”

Verschillende interpretaties van de democratie

Dit patroon – links en rechts hebben verschillende interpretaties van de democratie – zien we nog explicieter wanneer we een aantal stellingen over het functioneren van de Nederlandse democratie voorleggen. Links-progressieve en centrumrechtse kiezers vinden vaker dat ‘de rechtsstaat boven alles beschermd moet worden, ook als dit besluiten tegenhoudt die de meerderheid van de burgers wil’. Rechts-conservatieve kiezers vinden juist vaker: ‘besluiten die de meerderheid van de burgers wil moeten worden uitgevoerd, zelfs als ze de rechtsstaat uitdagen of aanpassen’.

Linkse en centrumrechtse kiezers vinden daarnaast meestal dat ‘politici harde besluiten moeten durven nemen’ en ‘de overheid beleid moet baseren op wetenschappelijke adviezen van experts’, ook als dat ingaat tegen wat de meerderheid van de burgers wil. Rechts-conservatieve kiezers kiezen juist voor prevalentie van de volkswil.

Verantwoordelijkheid belangrijk, maar heel verschillend ingevuld

Zeven op tien (70%) zijn het eens met de stelling: ‘een goede politicus moet vooral verantwoordelijkheid tonen, ook als verkiezingsbeloftes dan niet worden nagekomen’. Minder vaak vindt men dat een ‘goede politicus vooral opkomt voor zijn/haar eigen kiezers, ook als dat leidt tot minder stabiliteit in het landsbestuur’ (25% eens).

Voor de partijleiders van de zes grootste partijen in de zetelpeiling legden we vervolgens de stelling voor: ‘<politicus> toont verantwoordelijkheid’. CDA-leider Henri Bontenbal (39%) krijgt het vaakst verantwoordelijkheid toegeschreven, VVD-leider Dilan Yesilgöz (13%) het minst vaak. Eén op de vijf vindt dat PVV-leider Geert Wilders verantwoordelijkheid toont.

Als we kiezers vervolgens in een open vraag vragen uit te leggen waarom zij vinden dat een politicus verantwoordelijkheid toont, blijkt: waar kiezers Bontenbal verantwoordelijk vinden om zijn ‘rust, constructieve houding en durf om impopulaire standpunten in te nemen’, draait verantwoordelijkheid bij Wilders vooral om zijn ‘standvastigheid’ in het verdedigen van zijn eigen standpunten. Zoals een PVV-kiezer schrijft: “Staat voor zijn zaak. Ook als zelfs daardoor de coalitie sneuvelt”. Verantwoordelijkheid is dus voor alle kiezers belangrijk – maar ook hier worden hele verschillende invullingen aan gegeven.

Extreme uitspraken liever tegenspreken dan negeren

Tijdens de afgelopen Politieke Beschouwingen spitste een deel van het debat zich toe op de vraag of politici anderen dienen te ‘normeren’ wanneer extreme of vergaande uitspraken worden gedaan. Daarvoor bestaat steun onder het electoraat. Zes op de tien Nederlanders (59%) vinden dat politici ‘extreme uitspraken van andere politici duidelijk moeten tegenspreken, om te voorkomen dat deze uitspraken normaal worden’. Slechts 12 procent vindt dat niet (de rest staat er neutraal tegenover, of weet het niet). Minder vaak vindt men dat ‘politici uitspraken van andere politici moeten negeren, om te voorkomen dat deze uitspraken veel aandacht krijgen’: een derde (33%) vindt van wel, ook een derde van niet (32%).

Nalatenschap van het kabinet-Schoof

Kabinet Schoof droeg niet bij aan een open en vriendelijk debat

Nederlanders zijn opvallend eensgezind over de vraag of het kabinet-Schoof heeft bijgedragen aan een meer ‘open en vriendelijk debat in Nederland’ – slechts 5 procent vindt van wel. Ook vindt slechts twee procent dat het kabinet ‘veel heeft bereikt de afgelopen anderhalf jaar’. Maar, volgens vier op de tien (42%) kiezers had het kabinet te maken met tegenwerking, waardoor ze haar doelen lastig kon bereiken. Met name kiezers van BBB, PVV en VVD vinden dat. Zij wijzen naar de oppositiepartijen, instituties als rechters en de Raad van State, de EU, media en ambtenaren als boosdoeners, maar zeggen ook vaak dat de coalitiepartijen elkaar/zichzelf hebben tegengewerkt.

Zes op de tien (58%) zijn het eens met de stelling: ‘de stijl van de politiek van de afgelopen twee jaar maakt dat ik nu geen vertrouwen in de politiek heb’. Een derde (34%) zegt dat de stijl van de politiek afbreuk doet aan hun politieke interesse.

Pessimisme over politiek overheerst

Acht op de tien kiezers (82%) vinden dat ‘de politiek teveel met zichzelf bezig is, in plaats van met het oplossen van problemen van de mensen in het land’. Dit aandeel nam de afgelopen tijd toe (2022: 58% eens, 2024: 64%). Daarnaast denkt ruim de helft (56%) dat ‘partijen alleen geïnteresseerd zijn in hun stem, niet in hun mening’. Slechts 14 procent ziet na de verkiezingen ‘een betere toekomst voor Nederland’ en 13 procent kijkt ‘met vertrouwen naar de volgende regeerperiode’.

Tussen kiezers bestaat verdeeldheid. Affectieve polarisatie is verdeeldheid in de samenleving die ontstaat door hoe groepen mensen over elkaar denken. Om te meten in hoeverre er sprake is van affectieve polarisatie tussen verschillende kiezersgroepen, vroegen we kiezers op een gevoelsthermometer aan te geven hoe positief (warm) of negatief (koud) zij tegenover kiezers van de grootste zes partijen in de zetelpeiling kijken. Kiezersgroepen die ideologisch dichtbij staan positief, worden positief beoordeeld. Maar hoe groter de ideologische afstand, hoe negatiever de beoordeling. De sterkst negatieve gevoelens gaan van kiezers van FvD naar GL-PvdA-stemmers (gemiddeld 0,9) en D66-stemmers (1,0). Op hun beurt kijken kiezers van GL-PvdA (en andere linkse partijen) sterk negatief naar kiezers van PVV. Sinds februari is de gemiddelde kiezer wat negatiever gaan kijken naar PVV-stemmers (3,9 naar 3,4) en VVD-stemmers (4,7 naar 4,2).

Hoe moet het na de verkiezingen?

Meer samenwerking gewenst...

De helft van de Nederlanders vindt dat ‘in een volgende coalitie linkse en rechtse partijen moeten samenwerken om het land bestuurbaar te houden (51%)’. Zeven op de tien (70%) vinden het dan ook ‘logisch dat politici niet al hun verkiezingsbeloftes kunnen waarmaken, omdat ze altijd met andere partijen moeten samenwerken’.

...maar links en rechts steken nog geen hand naar elkaar uit

Echter, als we kiezers vragen welke specifieke partij(en) zij zien als mogelijke coalitiepartners van hun voorkeurspartij in een nieuw kabinet, zien we nog weinig enthousiasme voor samenwerking met partijen aan de andere kant van het ideologische spectrum.

VVD-kiezers zijn positief over samenwerken met rechtse partijen als JA21 en BBB, maar niet over samenwerking met GL-PvdA. Acht procent van de VVD-kiezers ziet dat wel zitten, maar 56 procent niet. D66 is voor hen wat aantrekkelijker (35% wel en 18% niet).

Kiezers van vrijwel alle partijen zien CDA als een aantrekkelijke coalitiepartner. Zelf staan deze kiezers positief tegenover samenwerking met VVD en D66, maar over samenwerken met GL-PvdA zijn zij verdeeld (33% wil wel, 28% niet). Over JA21, een logisch alternatief op rechts, zijn zij ook niet onverdeeld enthousiast (23% wil dat wel, 21% niet).

Waar samenwerking met GL-PvdA een brug te ver is voor centrumrechtse kiezers, is men wel overwegend positief over D66. Over samenwerken met D66 werden zowel CDA-, VVD- als GL-PvdA-kiezers de afgelopen maanden ook duidelijk positiever.

Onderzoeksverantwoording

Ipsos I&O voerde dit onderzoek uit in opdracht van NRC. Dit onderzoek vond plaats van vrijdag 26 tot maandagochtend 29 september 2025. In totaal werkten 2.319 Nederlanders van 18 jaar of ouder mee aan dit onderzoek. De steekproef is grotendeels getrokken in het I&O Research Panel. Een deel (n = 215) deed mee via PanelClix. Dit zijn voornamelijk jongeren, lager opgeleiden en respondenten met een niet-westerse achtergrond.

De onderzoeksresultaten zijn gewogen op geslacht, leeftijd, regio, opleidingsniveau en stemgedrag bij de Tweede Kamerverkiezingen in november 2023. De weging is uitgevoerd conform de richtlijnen van de Gouden Standaard (CBS). Hiermee is de steekproef representatief voor de kiesgerechtigde Nederlandse inwoners (18+), voor wat betreft deze achtergrondkenmerken. Bij onderzoek is er sprake van een betrouwbaarheidsinterval en onnauwkeurigheidsmarges. In dit onderzoek gaan we uit van een betrouwbaarheid van 95 procent. Bij een steekproef van n=2.000 en een uitkomst van 50 procent is er sprake van een foutmarge van plus of min 2,2 procent.

1 Democratie

1.1 Tevredenheid met de democratie

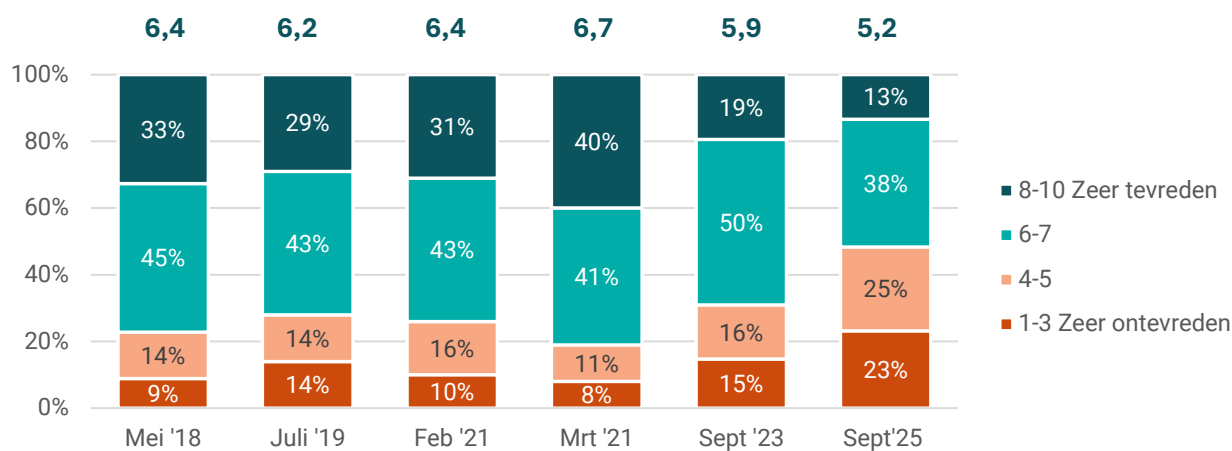
Tevredenheid met democratie fors afgenomen

Circa de helft van de Nederlanders (52%) is tevreden met de manier waarop de democratie werkt in Nederland (geeft 6 of hoger op een schaal van 1-10). Daarmee is de democratische tevredenheid nu fors lager dan in eerdere jaren. Zo was in september 2023 nog 69 procent tevreden. Het gemiddelde cijfer voor de democratie is gedaald van een 6,4 in 2018, naar een 5,9 in 2023, naar een 5,2 nu.

Figuur 1.1: Hoe tevreden bent u met de manier waarop de democratie werkt in Nederland?

‘Kunt u dit aangeven op een schaal van 1 tot 10? Hier wordt het democratische systeem ‘in de praktijk’ bedoeld.’

Gemiddeld cijfer staat boven grafiek. Niet getoond: % weet niet (omgerekend naar 100%). Basis: allen (n = 2.319).

Tevredenheid met het democratisch systeem hangt sterk samen met opleidingsniveau. Hoog opgeleiden geven de democratie in Nederland gemiddeld een 5,5, middelbaar opgeleiden een 5,1 en laag opgeleiden een 4,7.

Tevreden groepen werden minder tevreden

Met name rechts-conservatieve kiezers zijn ontevreden over hoe de Nederlandse democratie werkt (tabel 1.1). Kiezers van FvD, PVV, BBB, en JA21 geven in de meeste gevallen een onvoldoende. Kiezers van GL-PvdA, D66, Volt, VVD, CDA en PvdD zijn in de meeste gevallen juist wel tevreden.

De afgelopen twee jaar nam de tevredenheid met de democratie vooral af onder groepen die relatief tevreden waren en – ondanks de afname – nog steeds zijn. Zo zijn kiezers die nu een voorkeur hebben voor CDA (-1,3 van het gemiddelde cijfer), D66, CU en GL-PvdA (allen -1) minder tevreden dan deze kiezersgroepen in 2023 waren. Dat is opvallend, omdat tussen 2021 en 2023 de afname vooral zat bij de minder tevreden groepen (PVV en SP).

Tabel 1.1: Hoe tevreden bent u met de manier waarop de democratie werkt in Nederland?

Naar partijvoorkeur. Basis: allen (n = 2.319). Ontevreden = 5 of lager, tevreden = 6 of hoger. Inclusief 'weet niet'.

	Totaal	GL-PvdA	VVD	D66	CU*	Volt*	CDA	SGP*	PvdD	SP	JA21	BBB	PVV	FvD
% ontevreden	46%	28%	38%	31%	39%	37%	37%	45%	45%	51%	61%	62%	63%	84%
% tevreden	49%	71%	61%	69%	57%	63%	60%	50%	55%	41%	39%	29%	34%	16%
% weet niet	5%	1%	1%	1%	4%	0%	3%	5%	0%	7%	0%	8%	3%	0%
Gemiddelde	5,2	6,2	6,0	6,0	5,9	5,9	5,8	5,8	5,4	5,0	4,6	4,4	4,2	2,9

*Indicatief vanwege een beperkt aantal waarnemingen (n < 50).

Waarom ontevreden over de democratie?

Bijna de helft (48%) van de Nederlanders is ontevreden met de manier waarop de democratie werkt in Nederland. We vroegen hen in een open vraag waarom zij ontevreden zijn.

Ontevreden kiezers over het gehele politieke spectrum zijn kritisch over de huidige omgangsvormen in de politiek. Er wordt door politici 'te veel geruzied en te weinig samengewerkt'. Vaak wordt genoemd dat politici 'alleen nog uit zijn op het winnen van verkiezingen'. Ook de moeizame coalitievorming en gebrek aan effectief beleid worden genoemd als redenen voor ontevredenheid. Volgens sommigen draagt het grote aantal partijen in de Nederlandse politiek hieraan bij.

"Teveel versplintering in de kamer waardoor je niet echt grote aanpassingen kunt doorvoeren. Meeste partijen teveel bezig met korte termijn of electorale overwegingen ipv echt de problemen aan te pakken." – CDA-kiezer

"Politici gaan voor eigen gewin. Geen bereidheid tot compromis. Veel moddergooien. Politici geven slecht voorbeeld." – GL-PvdA-kiezer

"Kleuterklas in de kamer. Gaat niet meer over inhoud." – VVD-kiezer

Andere redenen voor ontevredenheid verschillen per kiezersgroep. **Rechts-conservatieve kiezers** vinden vaak dat de 'stem van de burger' niet voldoende wordt gehoord in de politiek. Deze lijn kent grofweg twee kanten. Enerzijds vindt men het ondemocratisch dat een stem bij de verkiezingen relatief weinig invloed heeft op wie ook echt gaat regeren. Dat de PVV de grootste partij werd, maar Wilders niet premier werd, wordt vaak genoemd. Ook dat de PVV nu door de meeste partijen wordt uitgesloten als coalitiepartner, vinden zij ondemocratisch.

"Er wordt niet echt geluisterd naar het volk. Stemmen wij op partij 1,2 en 3 voor een nieuw kabinet kan het zomaar zijn dat 5 en 6 erin zitten en nummer 1 niet terwijl daar juist de meeste stemmen zijn gegeven. Daarbij zijn er geen referendums meer waarbij het volk ook de mening kan geven. Het is een hoop bla bla maar echt luisteren en handelen voor het volk is er niet" – PVV-kiezer

"Ik vind het bijv. schandelijk dat de PVV als grootste verkozen partij afgelopen verkiezingen níet de vrijheid genoot om Geert Wilders als Minister-President van kabinet Wilders I aan te stellen!" – PVV-kiezer

"Er wordt niet naar de bevolking geluisterd, wanneer de grootste partij wordt gediscrimineerd dan heeft dit niets met democratie te maken, wetsvoorstellen worden naast zich neer gelegd als die er door zijn" – FvD-kiezer

Anderzijds zegt men ook dat het regeringsbeleid niet reflecteert ‘wat de burger/de meerderheid wil’. Vaak zegt men dit in het algemeen, sommigen noemen specifieke beleidsterreinen, zoals migratie. Hier worden verschillende oorzaken voor genoemd: het onvermogen in de politiek om samen te werken, maar ook tegenwerking door ambtenaren, instituties, internationale verdragen en linkse partijen. Deze instituties worden ook in het algemeen genoemd als ondemocratische elementen: ‘de elite regeert’.

“Als wij als nederlands volk mogen stemmen wat wij willen en vervolgens niemand van de partijen kan samemenwerken en iets tot uitvoering te brengen dan snap ik niet helemaal hoeveel zin het nog heeft om te stemmen” – BBB-kiezer

“De democratie werkt niet. Het volk stemt met een duidelijke meerderheid voor bepaald beleid en de overheid slaagt er vervolgens niet in om dit uit te voeren omdat ze tegen gewerkt worden door verdragen, instituten en ambtenaren. Ook zit het ego van politici in de weg.” – JA21-kiezer

“Het is een schijndemocratie, echte macht gaat via EU/NAVO” – FvD-kiezer

Tot slot verwijst deze groep naar de ‘slechte staat van het land’ als verklaring voor hun ontevredenheid.

“Dat wij een voedselbank nodig hebben vind ik belachelijk. Iedereen die alleen de nederlandse nationaliteit heeft heeft altijd betaald voor alle voor zieningen en moeten dan nog bedelen vrezelijk.” – BBB-kiezer

“Omdat het momenteel een puinhoop is in Nederland. Als het hart van de democratie (regering) al zo'n bende is hoe wilt het dan goed lopen voor de rest van de mensen?” – PVV-kiezer

Links-progressieve kiezers wijzen op populisme en kortetermijndenken in de politiek als oorzaken voor hun ontevredenheid. Politici laten zich te veel leiden door ‘electoraal opportunisme’ en de ‘waan van de dag’. Daarnaast leven er zorgen over polarisatie – iets waar het kabinet-Schoof volgens sommigen mede toe aanzet. Sommigen verwijzen hierbij expliciet naar de gewelddadige demonstratie in Den Haag van 20 september.

“Ik vind dat populisme veel te veel ruimte krijgt. Dat geweld van extreem rechts wordt beloond. Bv rellen op binnenhof” – GL-PvdA-kiezer

“Ik ben ontevreden over de manier waarop de democratie op dit moment werkt in Nederland o.a. omdat het land bestuurd wordt door veel onervaren politici, zonder lange termijn visie die (voor mijn gevoel) prima gedijen bij de verdeeldheid in NL. En daar zelfs actief aan werken. Social media draagt daar op een negatieve manier aan bij.” – PvdD-kiezer

“De huidige regering zet aan tot polarisatie. De huidige regering durft geen keuzes te maken in het land” – GL-PvdA-kiezer

“Ik vind de grimmige sfeer in de samenleving en in de politiek, De Tweede Kamer, niet erg hoopvol naar de toekomst. Politici uiten zich vaak populistisch en onprofessioneel. Haatdragend en haatzaaiend. Dat maakt dat mensen tegenover elkaar staan. Links krijgt overal de schuld van. Dat maakt dat ik als burger wel uitkijk om mijn mening te delen. Een onveilig gevoel. Ik maak mij zorgen dat wij een rechtse staat worden waar andere meningen er niet meer mogen zijn.” – GL-PvdA-kiezer

Ook breder wijst deze groep op bedreigingen voor de democratie: dat gaat soms om fysieke dreigingen, maar ook dat politici ‘democratische normen niet voldoende respecteren’. Waar rechts-conservatieve kiezers vooral wezen op de ondemocratische invloed van instituties, zeggen ontevreden links-progressieve kiezers juist vaker dat instituties onvoldoende worden gerespecteerd.

“De journalistiek, de rechters, de politie etc. Teveel mensen die mede de democratie overeind houden worden aangevallen (letterlijk of figuurlijk).” – GL-PvdA-kiezer

“De politici respecteren de rechters en de rechtsstaat niet. Ze snappen niet dat onze democratie is gebaseerd op de trias politica en dat het heel gevaarlijk is om hier geen respect voor te hebben.” – D66-kiezer

“Coalitiepartijen negeren uitspraken van de wetenschap en de Raad van State en gaan hun eigen weg, vaak tegen de meerderheid van de bevolking in (denk aan Gaza).” – PvdD-kiezer

Waarom wel tevreden over de democratie?

De andere helft (49%) van de Nederlanders is wel (overwegend) tevreden met de manier waarop de democratie werkt. Het meest gehoorde argument daarvoor is: het systeem werkt. We hebben vrije verkiezingen, waarbij iedereen stemrecht heeft, met een voldoende functionerende scheiding der machten. Belangrijke rechten en vrijheden, zoals de vrijheid van meningsuiting en persvrijheid, zijn voldoende beschermd, vinden deze kiezers.

Andere landen – vaak de Verenigde Staten – worden door sommigen aangehaald als schrikbeeld. Sommigen benadrukken dat in het Nederlandse systeem veel ruimte is voor nieuwe ideeën en partijen.

“Ik ben blij dat we beschermd zijn tegen 1 persoon die alle macht naar zich toe kan trekken en onredelijke beslissingen kan doorvoeren. Het grote voorbeeld van wat er mis kan gaan, zien we nu in Amerika gebeuren” – GL-PvdA-kiezer

“Nog een van de weinige landen waar nog echte democratie voorkomt. Recht om te stemmen op wie je wilt, kritiek kunnen geven in het openbaar.” – D66-kiezer

“We zijn vrij om te stemmen op wie wij willen. Elke (nieuwe) partij kan met 1 zetel in de 2e kamer komen en haar standpunten naar voren brengen” – VVD-kiezer

“Coalitievorming zorgt voor vertegenwoordiging van diverse standpunten” – VVD-kiezer

Ook onder de tevreden groep zijn er wel zorgen over de huidige politiek. Vaak volgen antwoorden een patroon als: ‘ik vind het niet goed wat er nu gebeurt, maar het systeem staat wel’.

“De kiezer heeft nog steeds inspraak. Ondanks de polarisatie en de maatschappij die ik trouwens ook wel begrijp.” – BBB-kiezer

“Hoewel ik het huidige "kabinet" slecht vind, werkt de democratie in de basis goed.” – D66-kiezer

“We hebben een goed functionerende rechtstaat, maar die staat het toe dat die onder druk wordt gezet door antidemocratische partijen die journalisten of rechters op sociale media aanvallen. Dus ik ben blij met onze democratie zoals die er nu uitziet, behalve dat het partijen laat bestaan die de democratie ondermijnen.” – GL-PvdA-kiezer

1.2 Invulling van de democratie

Om de houding van Nederlanders over de democratie meer invulling te geven, legden we een drietal tegenstellingen voor. Respondenten konden steeds aangeven welke stelling beter bij hun eigen mening paste (schaal 1-5, met een neutraal midden).

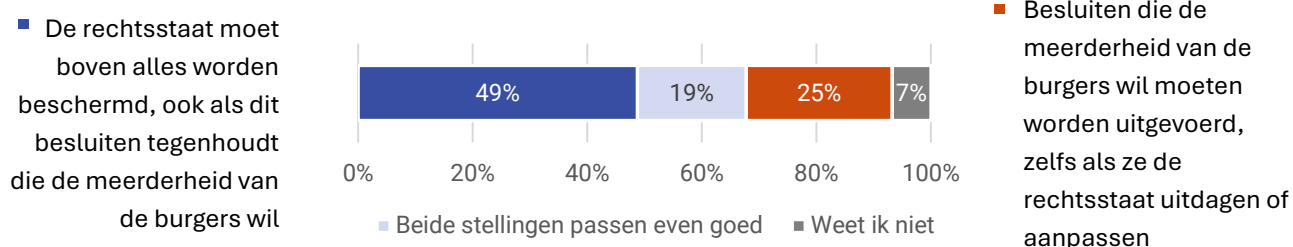
Voor rechts-conservatief is de wil van de meerderheid van hoogste belang

Ten eerste vindt de helft (49%) het belangrijk 'de rechtsstaat te beschermen, ook als dat besluiten tegenhoudt die de meerderheid van de burgers wil'. Andersom, het verkiezen van de volkswil boven de rechtsstaat ook als dat de rechtsstaat uitdaagt, krijgt minder steun (25%).

Rechts-conservatieve kiezers (JA21, BBB, PVV) vinden wel vaker dat besluiten die de meerderheid wil moeten worden uitgevoerd, zelfs als ze de rechtsstaat uitdagen of aanpassen.

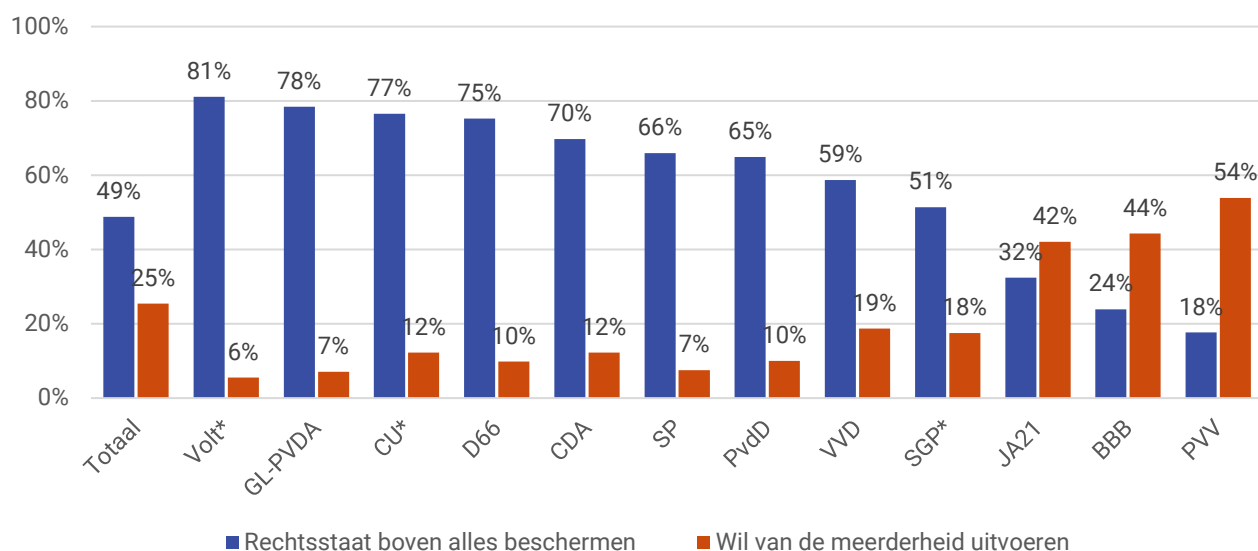
Figuur 1.2: Past de eerste of tweede stelling meer bij uw eigen mening?

Basis: allen (n = 2.319).

Figuur 1.3: Tegenstelling over rechtsstaat en volkswil, naar politieke voorkeur

Niet getoond in figuur: % beide stellingen en % weet niet. Basis: allen (n = 2.319).

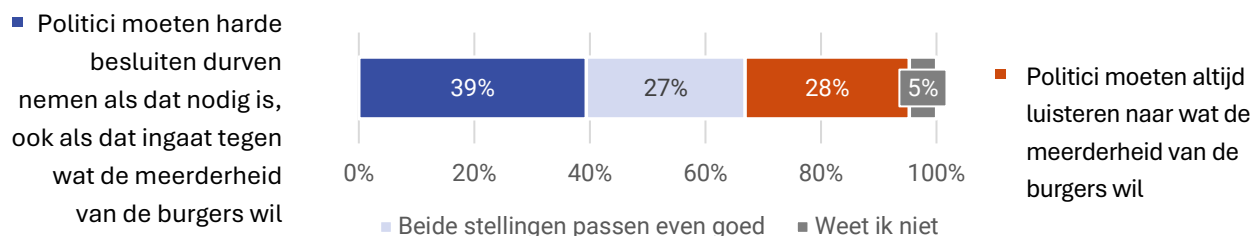

*Indicatief vanwege een beperkt aantal waarnemingen (n < 50).

Over de vraag of ‘politici harde besluiten moeten durven nemen als dat nodig is, ook als dat ingaat tegen wat de meerderheid wil’ of ‘politici altijd moeten luisteren naar de meerderheid’ zijn Nederlanders verdeeld (39% vs. 28%). Ook hier zien we dat rechts-conservatieve kiezers de wil van de meerderheid bovenaan stellen. Linkse en centrumrechtse kiezers vinden juist vaker dat politici ook harde besluiten moeten durven nemen.

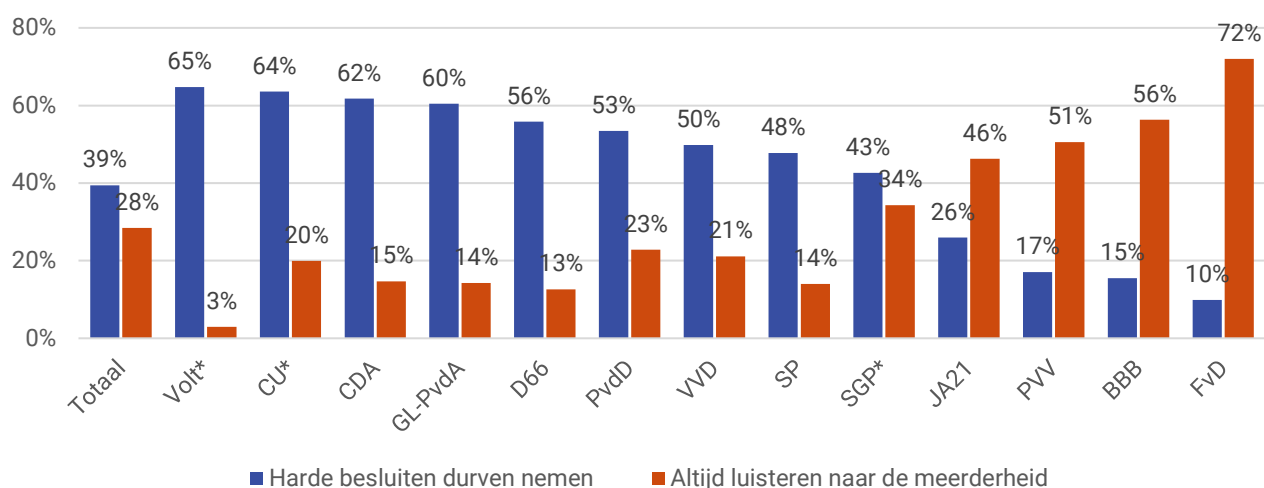
Figuur 1.4: Past de eerste of tweede stelling meer bij uw eigen mening?

Basis: allen (n = 2.319).

Figuur 1.5: Tegenstelling over harde besluiten en volkswil, naar politieke voorkeur

Niet getoond in figuur: % beide stellingen en % weet niet. Basis: allen (n = 2.319).

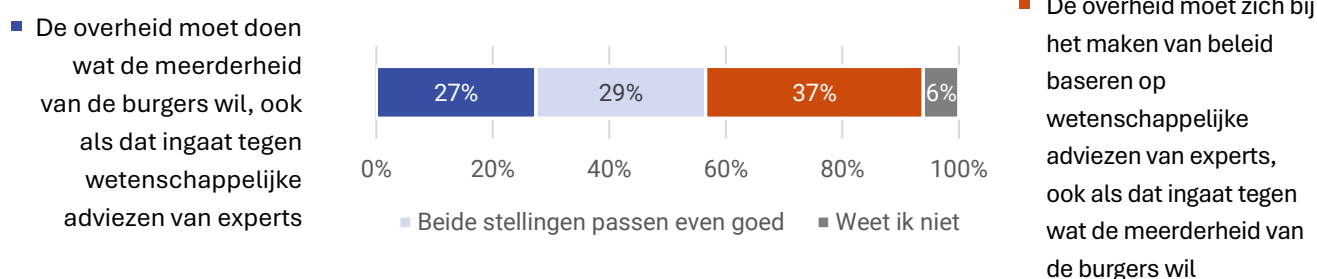

*Indicatief vanwege een beperkt aantal waarnemingen (n < 50).

Ook over de vraag of de overheid beter kan luisteren naar de adviezen van experts of naar de wil van het volk is geen overeenstemming. Rechts-conservatieve kiezers kiezen voor de volkswil, links-progressieve kiezers voor wetenschappelijk advies. Kiezers van met name SGP, VVD en CU zijn verdeeld.

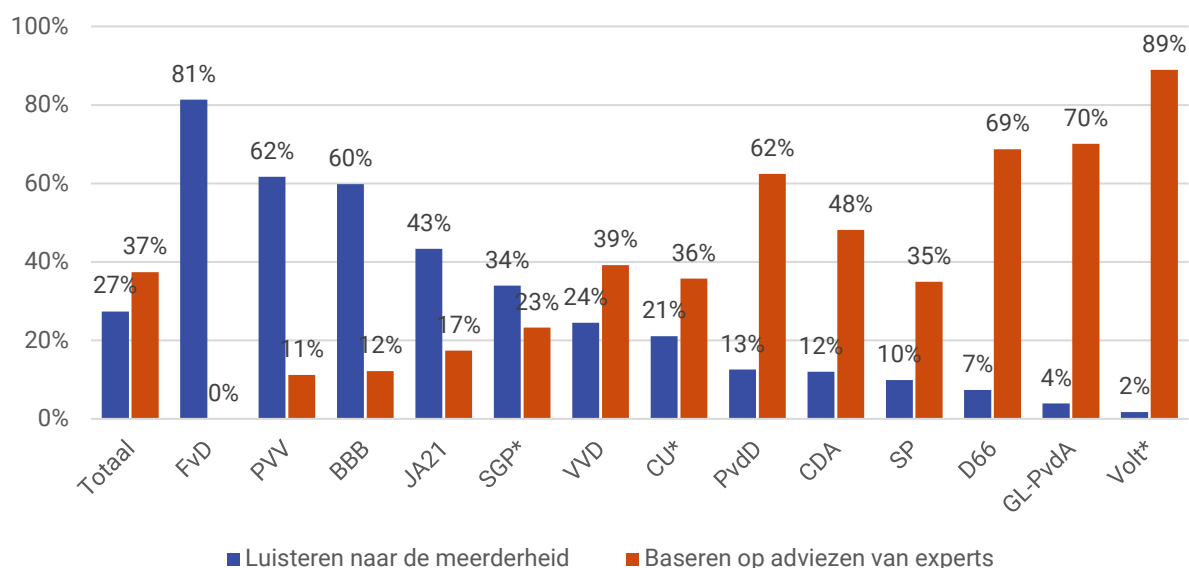
Figuur 1.6: Past de eerste of tweede stelling meer bij uw eigen mening?

Basis: allen (n = 2.319).

Figuur 1.7: Tegenstelling over adviezen van experts en volkswil, naar politieke voorkeur

Niet getoond in figuur: % beide stellingen en % weet niet. Basis: allen (n = 2.319).

*Indicatief vanwege een beperkt aantal waarnemingen (n < 50).

1.3 Rol van politici

We legden een aantal stellingen voor in een split-run experiment. De random helft van de steekproef kreeg de eerste variant van de stelling, de andere helft kreeg de tweede variant.

‘Goede politicus toont vooral verantwoordelijkheid’; opkomen achterban belangrijk voor FvD en PVV

Nederlanders vinden dat een goede politicus vooral ‘verantwoordelijkheid toont, ook als verkiezingsbeloften dan niet worden nagekomen’. Zeven op de tien (70%) kunnen zich daarin vinden, slechts 7 procent vindt dat niet. Daarmee krijgt verantwoordelijkheid meer prioriteit dan ‘opkomen voor de achterban’: een kwart van de kiezers (25%) vindt dat ‘een goede politicus vooral opkomt voor zijn/haar eigen kiezers, ook als dat leidt tot minder stabiliteit in het landsbestuur’, een groter aandeel (38%) is het daarmee oneens.

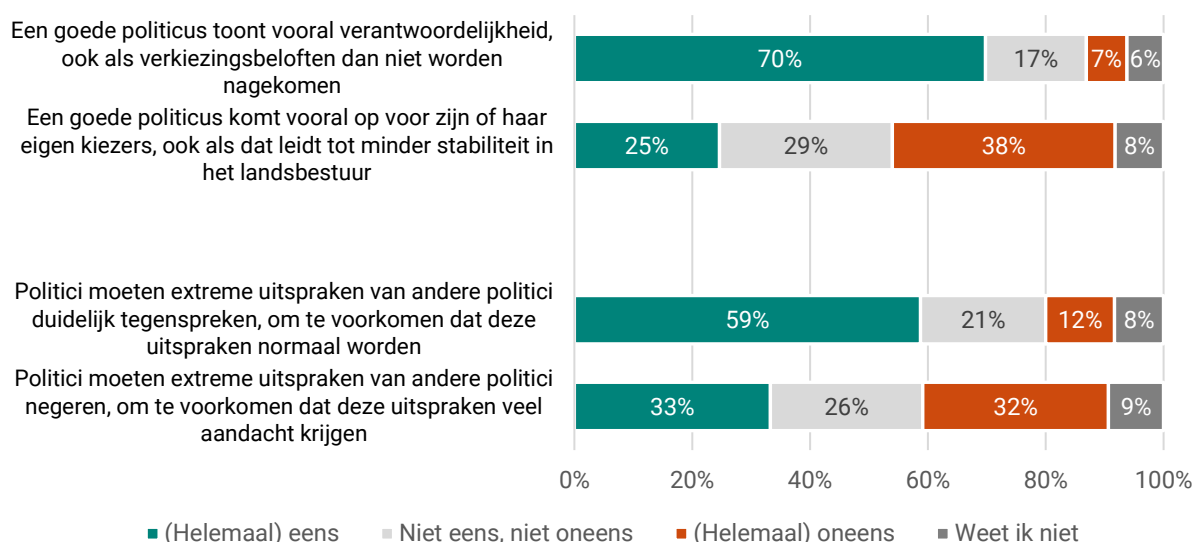
Het tonen van verantwoordelijkheid – ook ten koste van verkiezingsbeloften – vindt elke kiezersgroep belangrijk, maar kiezers van Volt (88%), PvdD (87%), CDA (85%) en D66 (86%) nog het meest. Deze kiezersgroepen vinden in zeer beperkte mate dat een goede politicus vooral voor zijn/haar eigen kiezers opkomt. Kiezers van PVV zijn verdeeld. Ze vinden relatief vaak dat een goede politicus moet opkomen voor de eigen achterban – ook ten koste van stabiliteit (51%). Maar vinden ook net zo vaak dat een goede politicus vooral verantwoordelijkheid moet tonen (53%).

Extreme uitspraken liever tegenspreken dan negeren

Zes op de tien Nederlanders (59%) vinden dat politici ‘extreme uitspraken van andere politici duidelijk moeten tegenspreken, om te voorkomen dat deze uitspraken normaal worden’. Slechts 12 procent vindt dat niet. Over de tegenhanger – ‘politici moeten uitspraken van andere politici negeren, om te voorkomen dat deze uitspraken veel aandacht krijgen’ – is men verdeeld (33% eens, 32% oneens). Links-progressieve en centrumrechtse kiezers kiezen vaker voor *uitspreken* dan negeren. Rechts-conservatieve kiezers zijn hierover verdeeld. Kiezers van het CDA, wier partijleider Bontenbal de keuze tussen uitspreken of negeren ‘een worsteling’ noemde,¹ kiezen liever voor uitspreken (73% vs. 46%).

Figuur 1.8: In hoeverre bent u het eens of oneens met onderstaande stellingen?

Basis: random helft van de steekproef (n = 1.161 en n = 1.158).

¹ ‘Mijn handen jeuken om premier te worden’ - NRC

Bontenbal scoort het best op verantwoordelijkheid én responsiviteit

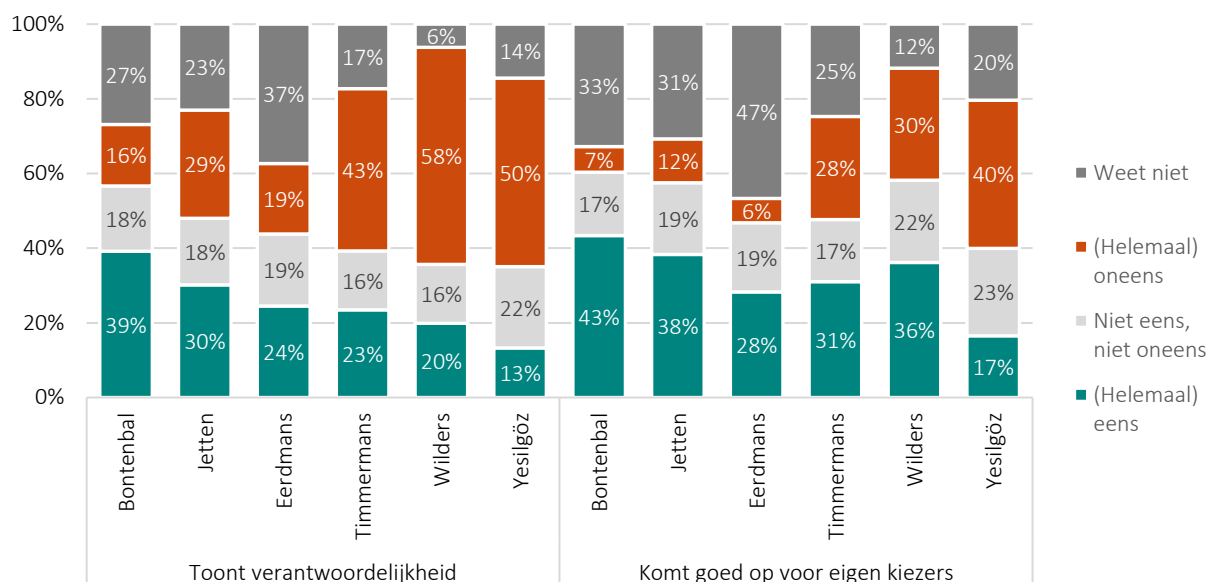
We legden respondenten ook twee stellingen over de partijleiders van de zes grootste partijen in de Ipsos I&O-zetelpeiling voor: ‘<politicus> toont verantwoordelijkheid’ en ‘<politicus> komt goed op voor zijn/haar eigen kiezers’.

Opvallend is dat politici vaak beide eigenschappen van kiezers toegeschreven krijgen. Van politici die in het algemeen beter gewaardeerd worden² vindt men zowel vaker dat diegene verantwoordelijkheid toont als opkomt voor zijn/haar kiezers. Zo krijgt Henri Bontenbal beide eigenschappen van circa vier op de tien Nederlanders toegeschreven. Dilan Yesilgöz krijgt juist beide eigenschappen weinig toegeschreven.

Het verschil is het grootst bij Geert Wilders. Eén op de vijf (20%) vindt dat hij verantwoordelijkheid toont. Ruim een derde (36%) vindt dat hij goed opkomt voor zijn kiezers. Zijn eigen kiezers vinden net zo vaak dat hij verantwoordelijkheid toont (73%) als voor hen opkomt (72%).

Figuur 1.9: Stellingen over verantwoordelijkheid en opkomen

‘<Random politicus 1> toont verantwoordelijkheid’ en ‘<Random politicus 2> komt goed op voor zijn/haar eigen kiezers’. Respondenten kregen willekeurig één van de zes politici te zien (n ≈ 380 per politicus).

Waarom verantwoordelijk?

Kiezers die vinden dat een politicus verantwoordelijkheid toont, vroegen we in een open vraag toe te lichten waarom zij dat vinden.

Over **Henri Bontenbal** (39% van alle kiezers vindt dat hij verantwoordelijkheid toont) zeggen kiezers dat hij ‘rust, stabiliteit en verstand’ uitstraalt. Ze vinden zijn verhaal eerlijk en duidelijk. Anderen zeggen dat hij de indruk wekt dat hij ‘problemen wil aanpakken’, bereid is tot samenwerken en stelling durft te nemen, ook als dat niet populair is. Zo zegt een GL-PvdA-kiezer: “Hij lijkt stemmenkostende besluiten te willen nemen, besluiten die wel nodig zijn.” Dit antwoord van een CDA-kiezer vat de verschillende redeneringen samen: “Ook met wetsvoorstel van PVV waar hij het eigenlijk niet mee eens was, heeft hij toch geprobeerd om het

² Zie Ipsos I&O-zetelpeiling: geweld Den Haag leidt niet tot electorale verschuivingen - Ipsos I&O Publiek

serieus te nemen. Ook staat hij vaak in zijn toon en aanpak boven de partijen. Hij gaat ook geen moeilijke keuzes uit de weg.”

Kiezers die **Rob Jetten** (30%) verantwoordelijkheid vinden tonen, noemen vergelijkbare zaken. Ze vinden dat hij met goed onderbouwde standpunten komt, staat voor zijn keuzes maar tegelijkertijd bereid is om compromissen te sluiten. Een D66-kiezer schrijft: “Hij durft de waarheid te zeggen en hij komt oprecht over.” Een kiezer van GL-PvdA zegt: “Hij is duidelijk, heeft een goed beleid waar ik het mee eens ben en heeft als minister zeer goed werk geleverd. Toont tevens vernieuwende ideeën en heeft een verbindende stijl.”

Ook **Joost Eerdmans** (24%) wordt geprezen om zijn rustige toon. Kiezers zien bij hem een bereidheid om te regeren en een constructieve toon richting andere partijen. Een kiezer van GL-PvdA vat dit als volgt samen: “Hij stelt zich constructief op en komt met werkbare oplossingen. Ook kan hij het debat op een normale toon voeren en op de inhoud.”

Kiezers die vinden dat **Frans Timmermans** verantwoordelijkheid toont (23%), verwijzen onder meer naar zijn achtergrond als bestuurder (als minister en in Europa). Er wordt gezegd dat hij samenwerking op zoekt, maar ook dat hij zich durft uit te spreken over impopulaire thema's en tegen uiterst rechts en Geert Wilders in het bijzonder – ondanks kritiek aan zijn adres. Zo zegt een PvdD-kiezer: “Omdat hij niet bang is om moeilijke thema's (klimaat, rechtvaardige samenleving) te bespreken en duidelijk stelling neemt”. Een kiezer van Volt: “Hij geeft Geert Wilders weerwoord en benoemt het belang van besturen.”

Voor **Geert Wilders** (20%) betekent verantwoordelijkheid nemen vooral: achter zijn standpunten blijven staan, ook als hij wordt tegengewerkt. Een flinke groep kiezers die hem verantwoordelijk noemen, zeggen dat zijn besluit om uit het kabinet te stappen dit illustreert. Een PVV-kiezer: “Staat voor zijn zaak. Ook als zelfs daardoor de coalitie sneuvelt”. En een BBB-kiezer schrijft: “Wanneer hij de verantwoordelijkheid niet kan nemen, door tegenwerking, dan gaat hij weg.”

Tot slot vindt 13 procent dat **Dilan Yesilgöz** verantwoordelijkheid toont. Deze kiezers vinden dat vooral omdat de VVD ‘altijd bereid is om te regeren’ en ook nu in het demissionaire kabinet blijft zitten. Een VVD-kiezer schrijft: “Als t moeilijk wordt gooit ze niet alle deuren dicht maar blijft ze praten. Je ontslag aanbieden in een demissionair kabinet is gewoon vluchten en weglopen voor vervelende vraagstukken en beslissingen.” Een aantal kiezers noemt dat ze fouten durft toe te geven. “Ze zegt soms sorry”, aldus een GL-PvdA-kiezer.

2 Polariseratie

2.1 Gevoelens richting andere kiezers

Linker- en rechterflank sterk negatief over elkaar

Affectieve polarisatie is verdeeldheid in de samenleving die ontstaat door hoe groepen mensen over elkaar denken. Om te meten in hoeverre er sprake is van affectieve polarisatie tussen verschillende kiezersgroepen, vroegen we kiezers op een gevoelsthermometer³ aan te geven hoe positief (warm) of negatief (koud) zij tegenover kiezers van de grootste zes partijen in de zetelpeiling kijken. Onderstaande tabel geeft de gemiddelde scores weer (op een schaal van 0 = heel koud/negatief tot 10 = heel warm/positief).

Nederlandse kiezers beoordelen kiezersgroepen die ideologisch dichtbij hen staan positief. Maar hoe groter de ideologische afstand, hoe negatiever de beoordeling. De sterkst negatieve gevoelens gaan van kiezers van FvD naar GL-PvdA- (gemiddeld 0,9) en D66-stemmers (1,0). Op hun beurt kijken kiezers van GL-PvdA (en andere linkse partijen) sterk negatief naar kiezers van PVV.

Tabel 2.1: Affectieve polarisatie (september 2025)

‘We zouden graag uw gevoelens over diverse groepen willen weten. We willen u vragen om deze groepen te beoordelen op een zogenaamde ‘gevoelsthermometer’. Welk gevoel heeft u bij de volgende groepen? Waarbij: 0 = heel koud en negatief. 10 = heel warm en positief’. Basis: allen (n = 2.319). *Indicatief (n < 50).

→ Politieke voorkeur															
Stemmers van...	Totaal	PvdD	SP	GL-PvdA	Volt*	D66	CU*	CDA	VVD	JA21	SGP*	BBB	PVV	FvD	
GL-PvdA	4,2	6,7	5,5	8,2	6,2	6,4	4,9	4,3	2,9	1,6	1,8	2,4	1,7	0,9	
D66	4,5	5,8	4,7	6,7	6,6	7,9	4,5	5,0	4,4	2,7	1,6	3,0	2,3	1,0	
CDA	5,2	4,3	4,7	5,5	5,1	5,7	6,5	7,5	6,0	5,1	6,0	4,7	3,5	2,4	
VVD	4,2	2,4	2,4	2,8	3,1	4,2	4,2	4,9	7,3	5,6	4,5	4,8	3,9	2,9	
JA21	4,1	2,1	2,7	2,1	2,5	3,1	4,0	4,0	4,9	7,6	4,8	5,5	5,3	4,4	
PVV	3,4	0,9	1,8	0,9	0,8	1,3	2,4	1,7	3,1	5,6	4,7	4,9	7,9	5,7	

In eerder onderzoek van Ipsos I&O van februari 2025 stelden we deze vraag ook (tabel 2.2). In de afgelopen maanden is de gemiddelde kiezer wat negatiever gaan kijken naar PVV- (3,9 naar 3,4) en VVD-stemmers (4,7 naar 4,2). In de perceptie van GL-PvdA-, D66- en CDA-kiezers zien we gemiddeld genomen geen verandering. Met name kiezers van VVD en CDA kijken nu negatiever naar PVV-stemmers dan in februari. VVD-stemmers worden zowel op links (GL-PvdA, D66) als op rechts (PVV) nu wat negatiever beoordeeld.

Tabel 2.2: Affectieve polarisatie (februari 2025)

Basis: random helft van de steekproef (n = 1.101). *Indicatief (n < 50).

Stemmers van...	Totaal	→ Politieke voorkeur (feb'25)						
		PvdD*	SP*	GL-PvdA	D66	CDA	VVD	PVV
GL-PvdA	4,3	6,2	4,9	8,4	6,3	4,0	3,0	2,0
D66	4,4	5,3	3,9	6,8	7,8	4,3	4,2	2,7
CDA	5,1	4,7	4,9	5,1	5,8	7,5	5,5	4,2
VVD	4,7	3,4	3,4	3,6	5,1	5,3	7,6	4,7
NSC	4,3	4,5	4,4	4,7	4,8	4,9	4,4	3,8
BBB	4,3	2,9	4,2	2,2	3,1	4,4	5,0	6,2
PVV	3,9	2,3	2,9	1,3	1,7	2,6	3,8	7,9

³ *Polarisatie in Nederland: hoe verdeeld zijn we? - Universiteit van Amsterdam*

3 Verwachtingen en politiek vertrouwen

3.1 Terugkijken op het kabinet-Schoof

‘Kabinet bereikte weinig en droeg niet bij aan een open en vriendelijk debat’

Om terug te kijken op de regeerperiode van het nu demissionaire kabinet-Schoof en de impact die dit kabinet heeft gehad op het politiek klimaat, legden we een vijftal stellingen voor.

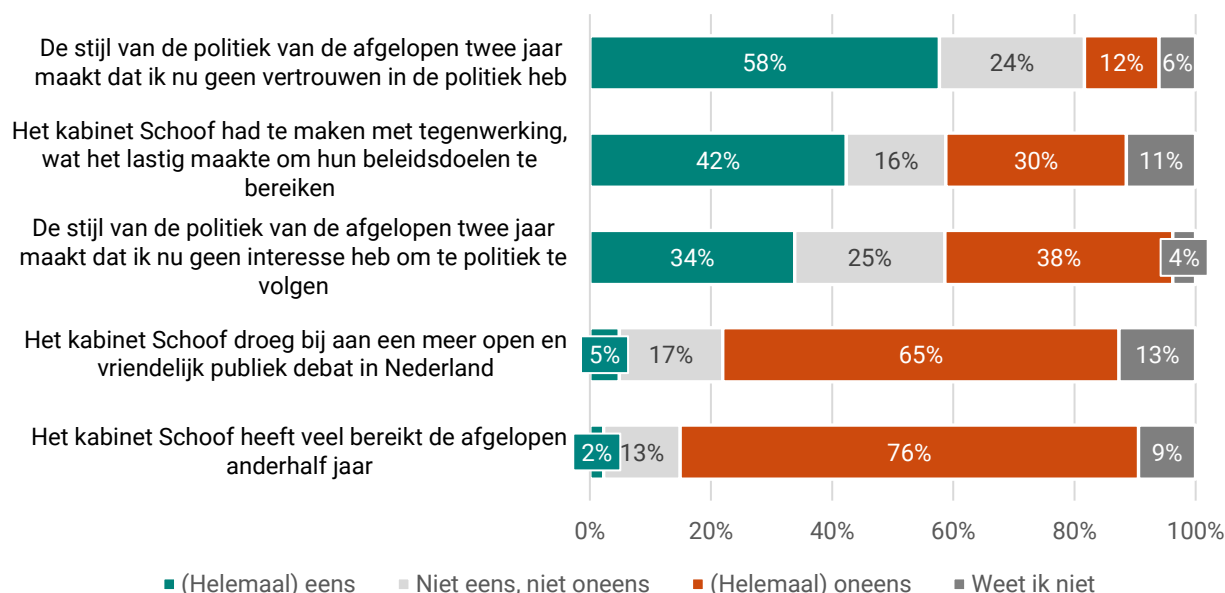
Zes op de tien (58%) Nederlanders zeggen: ‘de stijl van de politiek van de afgelopen twee jaar maakt dat ik nu geen vertrouwen heb in de politiek’. Slechts 12 procent is het hier niet mee eens. Eerder onderzoek van Ipsos I&O in opdracht van de NOS laat zien dat het vertrouwen in de landelijke politiek direct na het aantreden van dit kabinet toenam, maar dat het inmiddels weer gedaald is naar het niveau van vóór het kabinet-Schoof (29% wel vertrouwen, 68% niet).⁴

Een derde (34%) zegt dat de stijl van de politiek heeft afgedaan aan hun politieke interesse. Momenteel volgt 70 procent het nieuws over de politiek in enige mate, dat is vergelijkbaar met de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen in 2023.⁵

Nederlanders zijn er eensgezind over dat het kabinet niet heeft bijgedragen aan een meer open en vriendelijk debat in Nederland (slechts 5 procent vindt van wel) en dat het kabinet ook niet veel heeft bereikt (2% vindt van wel). Wel zien vier op de tien kiezers ‘tegenwerking’ voor het kabinet (42%), ‘wat het lastig maakte hun beleidsdoelen te bereiken’.

Figuur 3.1: In hoeverre bent u het eens of oneens met de volgende stellingen?

Basis: allen (n = 2.319); stellingen in split-run zijn voorgelegd aan random helft van de steekproef (n = 1.161 en n = 1.158).

⁴ Prinsjesdagonderzoek 2025: politiek vertrouwen daalt naar niveau van voor kabinet-Schoof - Ipsos I&O Publiek

⁵ Ipsos I&O-zetelpeiling: VVD, D66 en JA21 dicht bij elkaar - Ipsos I&O Publiek

Door wie tegengewerkt?

Vier op de tien kiezers (42%) vinden dus dat het kabinet-Schoof te maken had met tegenwerking. Dit zijn relatief vaak kiezers van de (voormalig) regeringspartijen BBB (71%), PVV (61%) en VVD (59%), maar ook kiezers van andere rechtse partijen vinden dit vaker dan gemiddeld. We vroegen hen in een open vervolgvraag: door wie is het kabinet volgens u tegengewerkt?

De meest voorkomende antwoorden zijn: door de oppositiepartijen en door de coalitiepartijen zelf. Gaat het om de oppositie, dan noemt men vaak specifiek linkse partijen. Over de coalitiepartijen zelf wordt vaak gezegd dat zij 'elkaar alleen maar tegenwerkten'. PVV en NSC worden het vaakst specifiek genoemd, maar er is ook een groep (voornamelijk PVV-stemmers) die naar 'alle partijen behalve de PVV' wijzen.

Verder wordt met name gewezen op tegenwerking vanuit instituties – rechters, de Raad van State, de EU, het parlement in het algemeen, de media – en vanuit ambtenaren.

Een klein deel van de respondenten noemt de tegenwerking, met name vanuit oppositiepartijen en instituties, terecht.

3.2 Politiek vertrouwen

Pessimisme over politiek overheerst

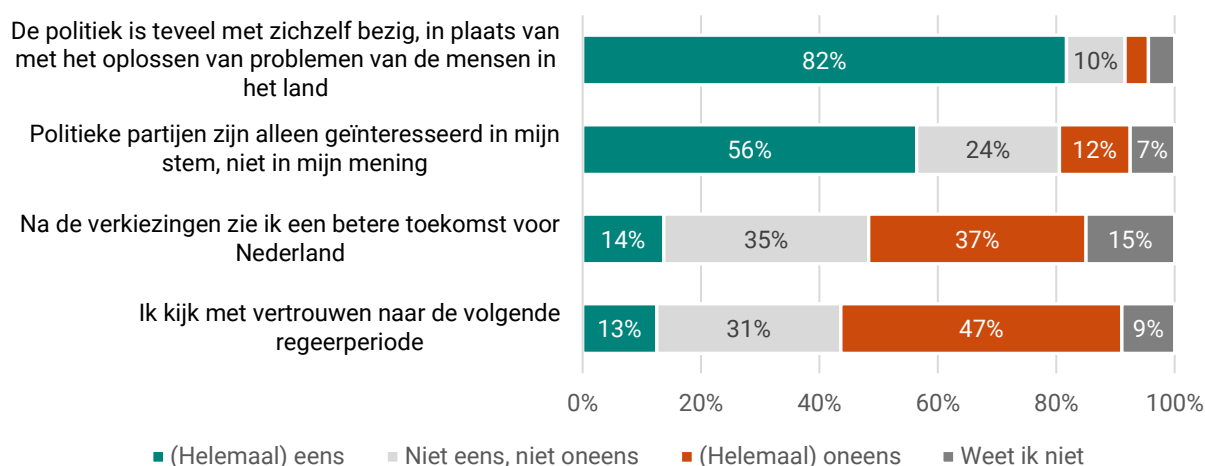
Acht op de tien Nederlanders (82%) vinden dat de politiek ‘te veel met zichzelf bezig is, in plaats van met het oplossen van problemen van de mensen in het land’. Deze stelling legden we ook in eerder onderzoek van Ipsos I&O voor – in het voorjaar van 2024 was nog 64 procent deze mening toegedaan.

Daarnaast denkt ruim de helft (56%) dat ‘partijen alleen geïnteresseerd zijn in hun stem, niet in hun mening’. De grootte van de groep die deze stelling onderschrijft fluctueerde de afgelopen jaren, maar bevond zich al eerder op dit niveau.

Slechts circa één op zeven heeft een optimistische kijk op de regeerperiode na de verkiezingen.

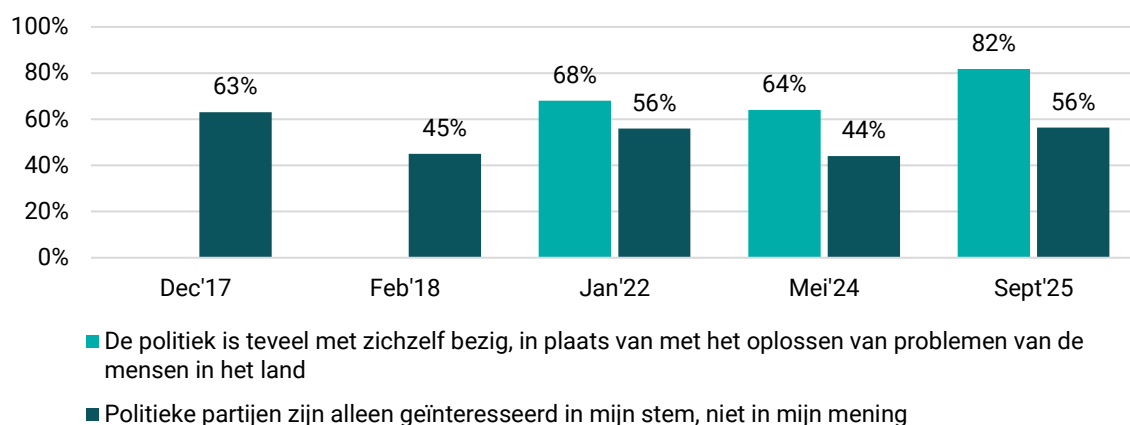
Figuur 3.2: In hoeverre bent u het eens of oneens met de volgende stellingen?

Basis: allen (n = 2.319); stellingen in split-run zijn voorgelegd aan random helft van de steekproef (n = 1.161 en n = 1.158).

Figuur 3.3: Stellingen over politiek vertrouwen, over de tijd

Basis: allen. Eerdere data is afkomstig uit verschillende onderzoeken van Ipsos I&O.⁶

⁶ Zie onder meer: [IO-Research-peiling-februari-2018_DEF.pdf](#) en [Rapport-Lokale-Democratie-IenO-VN-NU_def_1.pdf](#)

4 Samenwerken en coalities

4.1 Samenwerken of onderscheiden?

We legden respondenten onderstaande toelichting voor en vroegen hen tussen twee tegengestelde stellingen te kiezen.

Politieke partijen kunnen zich op verschillende manieren opstellen.

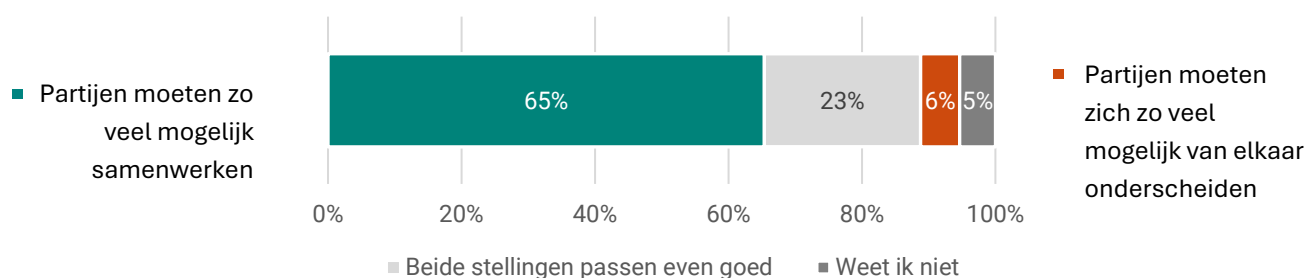
Sommigen vinden dat partijen zoveel mogelijk de overeenkomsten in hun ideeën moeten benadrukken en samenwerking en compromissen met andere partijen moeten zoeken.

Anderen vinden dat partijen juist zoveel mogelijk de verschillen in hun ideeën moeten benadrukken en zich duidelijk moeten onderscheiden van andere partijen, in plaats van te zoeken naar compromissen

Twee derde van de Nederlanders vindt het belangrijker dat partijen zo veel mogelijk samenwerken, dan dat zij hun eigen ideeën benadrukken en zich duidelijk onderscheiden. Zes procent verkiest deze tweede optie – nog het meest bij kiezers van PVV (15%), maar ook deze kiezersgroep kiest vaker voor samenwerken (50%).

Figuur 4.1: Welke uitspraak past meer bij uw eigen mening?

Basis: allen (n = 2.319).

Tabel 4.1: Welke uitspraak past meer bij uw eigen mening?

Naar huidige politieke voorkeur. Basis: allen (n = 2.319).

	Totaal	CDA	CU*	D66	GL-PvdA	Volt*	VVD	BBB	JA21	SP	SGP*	PvdD	PVV	FvD
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Zoveel mogelijk samenwerken	65	83	80	78	76	73	71	65	64	64	62	55	50	43
Beide passen even goed	23	14	11	16	19	25	26	30	29	23	28	37	30	31
Zoveel mogelijk onderscheiden	6	1	5	4	3	2	3	5	6	6	6	6	15	13
Weet ik niet	5	2	4	1	2	0	1	0	2	6	5	1	5	13

*Indicatief vanwege een beperkt aantal waarnemingen (n < 50).

4.2 Samenwerking tussen links en rechts

Helpt vindt samenwerking links-rechts nodig; minder enthousiasme op rechts

De helft van de Nederlanders (51%) vindt dat 'in een volgende coalitie linkse en rechtse partijen moeten samenwerken om het land bestuurbaar te houden'. Eén op vijf (18%) is het daarmee oneens, de rest staat er neutraal tegenover of weet het niet.

Circa een derde ziet wel bezwaren tegen een dergelijke samenwerking: 35 procent vindt dat samenwerking tussen links en rechts 'beleid oplevert waar niemand echt tevreden mee is (26% vindt van niet) en 32 procent denkt dat dit een 'instabiele regering oplevert' (28% vindt van niet).

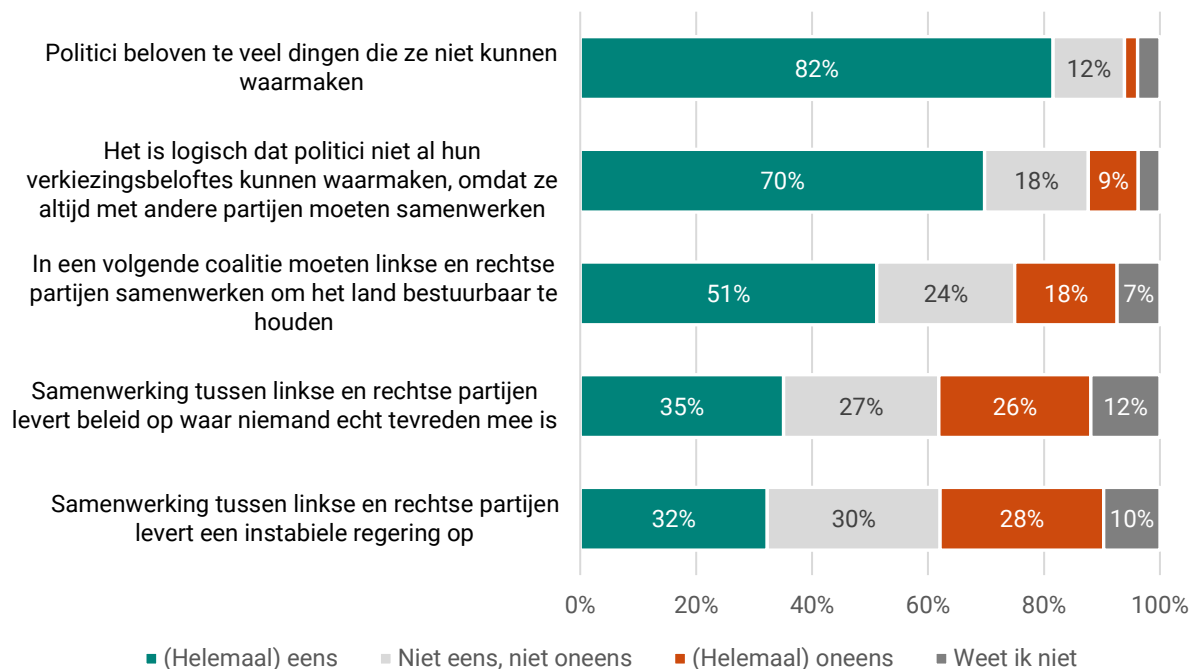
Kiezers van de partijen die onderdeel zouden kunnen uitmaken van zo'n coalitie met links én rechts, staan er nog verschillend in (zie tabel op de volgende pagina). Bij D66 (70%), CDA (68%) en GL-PvdA (59%) vinden de meeste kiezers wel dat er een dergelijke coalitie moet komen om het land bestuurbaar te houden. VVD- (41%) en JA21-kiezers (37%) zijn minder enthousiast.

Voorals JA21-kiezers denken ook vaker dan de anderen dat een samenwerking tussen links en rechts beleid waar niemand echt tevreden mee is (63%) en een instabiele regering (52%) oplevert. VVD-kiezers denken dit ook iets vaker dan gemiddeld (resp. 45% en 41%).

Tot slot vindt de ruime meerderheid van de Nederlanders dat politici 'te veel dingen beloven die ze niet kunnen waarmaken' (82%). Tegelijkertijd is er wel begrip voor dat verkiezingsbeloftes niet altijd nagekomen worden, omdat er met andere partijen samenwerkt moet worden (70%).

Figuur 4.2: In hoeverre bent u het eens of oneens met onderstaande stellingen

Basis: allen (n = 2.319); stellingen in split-run zijn voorgelegd aan random helft van de steekproef (n = 1.161 en n = 1.158).

Tabel 4.2: Stellingen over samenwerking

Naar huidige politieke voorkeur.

	Totaal	PVV	GL-PvdA	VVD	NSC	D66	BBB	CDA
In een volgende coalitie moeten linkse en rechtse partijen samenwerken om het land bestuurbaar te houden	51%	35%	59%	41%	83%	70%	41%	68%
	SP	DENK	PvdD	FvD	SGP	CU	Volt	JA21
	54%	34%	57%	27%	45%	66%	68%	37%
	Totaal	PVV	GL-PvdA	VVD	NSC	D66	BBB	CDA
Samenwerking tussen linkse en rechtse partijen levert beleid op waar niemand echt tevreden mee is	35%	54%	31%	45%	12%	8%	34%	30%
	SP	DENK	PvdD	FvD	SGP	CU	Volt	JA21
	35%	31%	24%	74%	44%	31%	18%	63%
	Totaal	PVV	GL-PvdA	VVD	NSC	D66	BBB	CDA
Samenwerking tussen linkse en rechtse partijen levert een instabiele regering op	32%	47%	24%	41%	23%	32%	27%	27%
	SP	DENK	PvdD	FvD	SGP	CU	Volt	JA21
	14%	19%	13%	47%	50%	18%	16%	52%

4.3 Met wie wel en niet samenwerken?

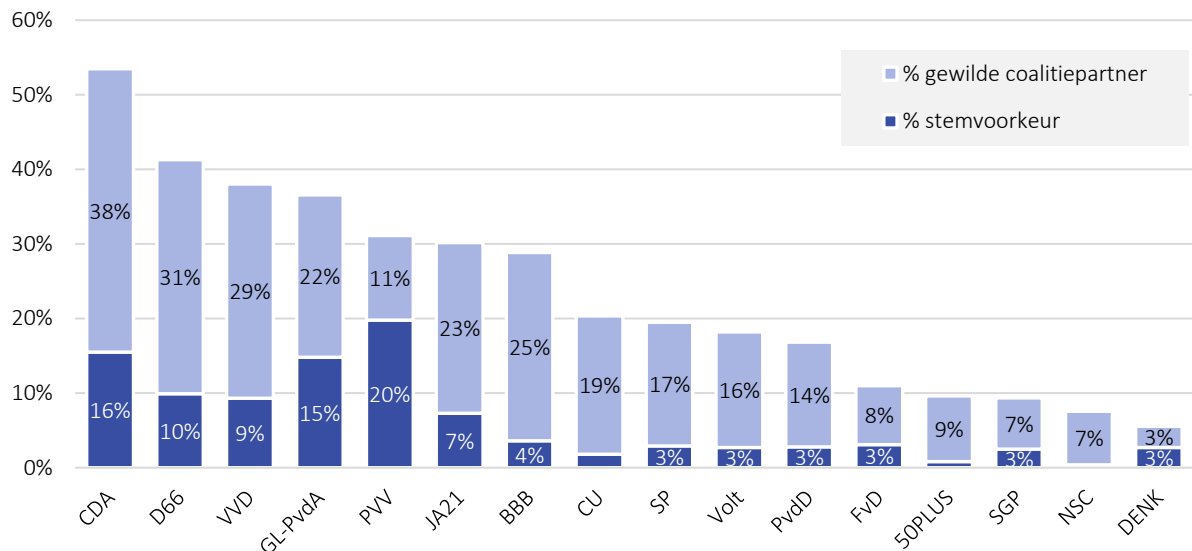
CDA meest gewilde coalitiepartner

We vroegen kiezers ook welke specifieke partij(en) zij zien als mogelijke coalitiepartners van hun voorkeurspartij in een nieuw kabinet. De volledige vraag luidde: *Stel dat uw voorkeurspartij deel gaat nemen aan een nieuwe regering, met welke partijen zou u het liefst hebben dat uw voorkeurspartij samen een coalitie gaat vormen?*

Figuur 4.3 is een samengestelde figuur van 1) het aandeel kiezers dat op een partij zou stemmen en 2) het aandeel kiezers dat met deze partij zou willen samenwerken in een nieuw kabinet. Zo wordt duidelijk dat kiezers het vaakst een kabinet met CDA voor zich zien. Zestien procent van de kiezers zou nu CDA stemmen en nog eens 38 procent zou willen samenwerken met de partij. In totaal is dat (afgerond) 54 procent. Daarna volgen D66 (41%), VVD (38%) en GL-PvdA (37%).

Figuur 4.3: Aandeel kiezers dat partij als voorkeurspartij of als gewilde coalitiepartner beschouwd

‘Stel dat uw voorkeurspartij deel gaat nemen aan een nieuwe regering, met welke partijen zou het liefst hebben dat uw voorkeurspartij samen een coalitie gaat vormen?’ Basis: heeft partij van eerste voorkeur (n = 2.016).

We stelden ook de vraag: *En met welke partijen wilt u absoluut niet dat uw voorkeurspartij samen een nieuwe regering gaat vormen?* Hierop worden FvD (55%) en PVV (54%) het vaakst genoemd.

Met GL-PvdA wil 38 procent van de kiezers absoluut niet samenwerken, met JA21, D66 (beide 24%) en VVD (23%) een kwart (24%) niet. CDA wordt hier het minst gekozen (door 11%).

Naar partijvoorkeur

De cijfers in onderstaande tabel drukken middels een saldo uit in welke mate een kiezersgroep met een andere coalitiepartij in zee zou willen gaan in een mogelijk nieuw kabinet. Ter illustratie: 8 procent van de VVD-kiezers ziet samenwerking met GL-PvdA wel zitten en 56 procent wil dit expliciet niet. Daardoor komt het saldo uit op -48 procent (=8%-56%).

Kiezers van VVD zijn dus niet enthousiast over regeren met GL-PvdA. Wel zijn zij netto positief over samenwerken met D66 (35% wel en 18% niet), of op rechts met JA21 of BBB. De sterkste voorkeur hebben VVD'ers voor samenwerking met CDA: 72 procent wil dat wel, slechts 4 procent niet (netto 68%).

GL-PvdA-kiezers willen niet (42%) samenwerken met VVD (4% wil dat wel; netto -37%). Liever kijken zij naar links, maar ook tegenover samenwerking met CDA staat men positief.

Andersom is CDA verdeeld over samenwerking met GL-PvdA (33% wil wel, 28% niet). CDA-kiezers staan wel positief tegenover regeren met D66, CU en VVD.

Als JA21 zou meeregeren, doen kiezers van deze partij dat het liefst over rechts. Samenwerking met CDA ziet 51 procent wel zitten (slechts 8% niet; netto 43%).

Interessant is dat nagenoeg iedere kiezersgroep samenwerking met CDA ziet zitten. Alleen PVV- en FvD-kiezers willen dit vaker niet dan wel.

Tabel 4.3: Saldo % gewilde coalitiepartner - % ongewilde coalitiepartner

Basis: heeft partij van eerste voorkeur (n = 2.016).

↓ Coalitie-partner	→ Huidige politieke voorkeur												
	PvdD	SP	GL-PvdA	Volt*	D66	CU*	CDA	VVD	JA21	SGP*	BBB	PVV	FvD
PvdD		18%	43%	17%	10%	-20%	-33%	-49%	-64%	-54%	-63%	-39%	-34%
SP	56%		51%	13%	12%	-16%	-7%	-44%	-40%	-38%	-11%	-26%	-15%
GL-PvdA	77%	57%		65%	69%	14%	5%	-48%	-90%	-65%	-62%	-69%	-65%
Volt	29%	-7%	44%		28%	2%	4%	-23%	-54%	-42%	-39%	-32%	-50%
D66	50%	35%	82%	79%		1%	46%	18%	-45%	-76%	-46%	-47%	-68%
CU	-14%	-9%	9%	-6%	-9%		39%	2%	-5%	76%	-6%	-21%	-22%
CDA	15%	35%	56%	61%	65%	82%		68%	43%	64%	17%	-16%	-32%
VVD	-55%	-57%	-37%	-26%	10%	2%	51%		75%	19%	31%	8%	-11%
JA21	-50%	-41%	-56%	-56%	-31%	-7%	3%	35%		21%	43%	43%	38%
SGP	-59%	-30%	-51%	-55%	-50%	25%	-17%	-15%	-13%		0%	-11%	8%
BBB	-66%	-34%	-58%	-71%	-55%	-11%	-10%	21%	57%	34%		51%	42%
PVV	-81%	-60%	-96%	-98%	-84%	-62%	-80%	-37%	43%	1%	25%		59%
FvD	-71%	-78%	-81%	-84%	-76%	-69%	-72%	-65%	-32%	-25%	-24%	14%	

*Indicatief vanwege een beperkt aantal waarnemingen (n < 50).

4.4 Coalitievoorkeuren door de tijd

D66 aantrekkelijker als coalitiepartner; GL-PvdA veelal een brug te ver

Onderstaande tabellen tonen de coalitievoorkeuren van kiezers van CDA, VVD, GL-PvdA en D66 sinds november 2023, uitgedrukt in netto saldi. De tabellen op de volgende pagina tonen het aandeel dat ‘absoluut niet’ wil regeren met een partij door de tijd.

We zien al sinds de zomer dat kiezers van het CDA flink verdeeld zijn over regeren met GL-PvdA (tabel 4.2). Maar over JA21, een logisch alternatief op rechts, zijn zij ook niet onverdeeld enthousiast (23% wil dat wel, 21% niet; afgerond saldo ~3%).

Bij de VVD zagen we de afgelopen maanden de afkeer richting de PVV groeien (tabel 4.3). Tegelijkertijd blijft het enthousiasme over regeren met GL-PvdA heel klein.

Andersom nam in het voorjaar bij GL-PvdA-kiezers de afkeer richting de VVD af, maar dat hield geen stand: over de zomer nam de weerstand weer toe en nu staan GL-PvdA-kiezers hier duidelijk negatief tegenover (tabel 4.4).

Over samenwerken met D66 werden zowel CDA, VVD als GL-PvdA sinds 2023 vaker positief.

Tabel 4.4: Met wie willen CDA-kiezers wel en niet samenwerken? Sinds nov’23 (saldo)

Basis: heeft nu voorkeur voor CDA. Getoond in tabel: grootste zes partijen in de zetelpeiling, m.u.v. CDA zelf.

Saldo % gewilde coalitiepartner - % ongewilde coalitiepartner.

	nov-23	apr-25	jun-25	jul-25	sept-25 I	sept-25 III
GL-PvdA	15	13	-1	-5	7	5
D66	16	14	33	34	45	46
VVD	33	60	70	51	42	51
JA21	-32	-13	2	7	2	3
PVV	-35	-67	-76	-80	-82	-80

Tabel 4.5: Met wie willen VVD-kiezers wel en niet samenwerken? Sinds nov’23 (saldo)

Basis: heeft nu voorkeur voor VVD. Getoond in tabel: grootste zes partijen in de zetelpeiling, m.u.v. VVD zelf

	nov-23	apr-25	jun-25	jul-25	sept-25 I	sept-25 III
GL-PvdA	-38	-35	-46	-55	-49	-48
D66	4	8	24	15	22	18
CDA	31	68	79	76	73	68
JA21	3	11	26	30	32	35
PVV	9	-24	-36	-41	-42	-37

Tabel 4.6: Met wie willen GL-PvdA-kiezers wel en niet samenwerken? Sinds nov’23 (saldo)

Basis: heeft nu voorkeur voor GL-PvdA. Getoond in tabel: grootste zes partijen in de zetelpeiling, m.u.v. GL-PvdA zelf

	nov-23	apr-25	jun-25	jul-25	sept-25 I	sept-25 III
D66	66	76	81	75	80	82
CDA	-2	42	48	46	56	56
VVD	-30	-3	-3	-22	-35	-37
JA21	-60	-54	-50	-53	-53	-56
PVV	-79	-93	-91	-91	-95	-96

Tabel 4.7: Met wie willen D66-kiezers wel en niet samenwerken? Sinds nov’23 (saldo)

Basis: heeft nu voorkeur voor D66. Getoond in tabel: grootste zes partijen in de zetelpeiling, m.u.v. D66 zelf

	nov-23	apr-25	jun-25	jul-25	sept-25 I	sept-25 III
GL-PvdA	73	70	71	64	63	69
CDA	11	60	69	57	62	65
VVD	22	39	31	8	4	10
JA21	-44	-44	-37	-33	-41	-31
PVV	-69	-82	-81	-83	-85	-84

Tabel 4.8: Met wie willen CDA-kiezers absoluut niet samenwerken? Sinds nov'23

Basis: heeft nu voorkeur voor CDA. Getoond in tabel: grootste zes partijen in de zetelpeiling, m.u.v. CDA zelf.
 Getoond: % wil absoluut niet samenwerken coalitie met partij.

	nov-23	apr-25	jun-25	jul-25	sept-25 I	sept-25 III
GL-PvdA	12%	28%	36%	31%	28%	28%
D66	12%	18%	10%	10%	8%	7%
VVD	7%	5%	4%	12%	14%	9%
JA21	35%	23%	20%	17%	18%	21%
PVV	41%	72%	79%	82%	85%	83%

Tabel 4.9: Met wie willen VVD-kiezers absoluut niet samenwerken? Sinds nov'23

Basis: heeft nu voorkeur voor VVD. Getoond in tabel: grootste zes partijen in de zetelpeiling, m.u.v. VVD zelf
 Getoond: % wil absoluut niet samenwerken coalitie met partij.

	nov-23	apr-25	jun-25	jul-25	sept-25 I	sept-25 III
GL-PvdA	44%	50%	56%	62%	55%	56%
D66	20%	22%	13%	16%	14%	18%
CDA	4%	3%	1%	3%	4%	4%
JA21	8%	15%	9%	12%	11%	8%
PVV	21%	44%	53%	53%	59%	53%

Tabel 4.10: Met wie willen GL-PvdA-kiezers absoluut niet samenwerken? Sinds nov'23

Basis: heeft nu voorkeur voor GL-PvdA. Getoond in tabel: grootste zes partijen in de zetelpeiling, m.u.v. GL-PvdA zelf
 Getoond: % wil absoluut niet samenwerken coalitie met partij.

	nov-23	apr-25	jun-25	jul-25	sept-25 I	sept-25 III
D66	2%	1%	0%	0%	1%	0%
CDA	12%	3%	4%	3%	6%	3%
VVD	37%	24%	22%	33%	42%	42%
JA21	60%	54%	51%	52%	54%	57%
PVV	80%	93%	92%	91%	96%	96%

Tabel 4.11: Met wie willen D66-kiezers absoluut niet samenwerken? Sinds nov'23

Basis: heeft nu voorkeur voor D66. Getoond in tabel: grootste zes partijen in de zetelpeiling, m.u.v. D66 zelf
 Getoond: % wil absoluut niet samenwerken coalitie met partij.

	nov-23	apr-25	jun-25	jul-25	sept-25 I	sept-25 III
GL-PvdA	2%	2%	3%	4%	5%	3%
CDA	5%	2%	3%	2%	1%	3%
VVD	15%	4%	8%	19%	20%	19%
JA21	44%	47%	43%	35%	43%	40%
PVV	69%	83%	81%	78%	89%	87%

Onderzoeksverantwoording

Ipsos I&O voerde dit onderzoek uit in opdracht van NRC. Dit onderzoek vond plaats van vrijdag 26 tot maandagochtend 29 september 2025. In totaal werkten 2.319 Nederlanders van 18 jaar of ouder mee aan dit onderzoek. De steekproef is grotendeels getrokken in het I&O Research Panel. Een deel (n = 215) deed mee via PanelClix. Dit zijn voornamelijk jongeren, lager opgeleiden en respondenten met een niet-westerse achtergrond.

Bij de zetelpeilingen in aanloop naar de verkiezingen maken we gebruik van een zogeheten *rolling panel*. Dit houdt in dat respondenten die deelnamen aan de vorige peiling, ook voor de nieuwe peiling worden uitgenodigd. Op die manier kunnen we meten welke kiezersstromen plaatsvinden en welke redenen kiezers hebben om van partijvoorkeur te veranderen. Aan deze peiling namen 1.095 respondenten deel die ook deelnamen aan de peiling van twee weken terug.

Weging en marges

De onderzoeksresultaten zijn gewogen op geslacht, leeftijd, regio, opleidingsniveau en stemgedrag bij de Tweede Kamerverkiezingen in november 2023. De weging is uitgevoerd conform de richtlijnen van de Gouden Standaard (CBS). Hiermee is de steekproef representatief voor de kiesgerechtigde Nederlandse inwoners (18+), voor wat betreft deze achtergrondkenmerken. Bij onderzoek is er sprake van een betrouwbaarheidsinterval en onnauwkeurigheidsmarges. In dit onderzoek gaan we uit van een betrouwbaarheid van 95 procent. Bij een steekproef van n=2.000 en een uitkomst van 50 procent is er sprake van een foutmarge van plus of min 2,2 procent.

I&O Research Panel

Het I&O Research Panel is geworven op basis van aselechte personen- en huishoudensteekproeven op traditionele manier (geen zelfaanmelding). Het I&O Research Panel werkt met een spaarprogramma, waarbij deelnemers punten sparen afhankelijk van de lengte en complexiteit van de vragenlijst. Deze punten kunnen later worden ingewisseld voor Bol.com-tegoed of een donatie aan een goed doel.

Ipsos I&O

Ipsos I&O komt voort uit het samengaan van I&O Research en Ipsos.

Ipsos I&O is het grootste onderzoeksbureau van Nederland (volgens het Trendrapport Data & Insights Network, 2024). Het is onze missie bij te dragen aan beter onderbouwde keuzes van onze klanten, op basis van onderzoek en advies.

Ipsos I&O Publiek werkt voor overheids- en non-profitorganisaties. Ipsos I&O is lid van het Data & Insights Network (D&IN) en onderschrijft de internationale ICC/ESOMAR-gedragscode voor markt- en sociaalwetenschappelijk onderzoek. Ipsos I&O is ISO 9001-, ISO 20252-, ISO 27001-, ISO 27701- en NEN-5710 gecertificeerd. Het online onderzoekspanel (I&O Research Panel) is ISO 20252-Annex A gecertificeerd. Dit is de norm voor online en offline access panels.

Contactgegevens

Ipsos I&O

Zuiderval 70
7543 EZ Enschede
053 - 200 52 00

Piet Heinkade 55
1019 GM Amsterdam
020 – 308 48 00

Amstelveenseweg 760
1081 JK Amsterdam
020 - 607 07 07

Ericssonstraat 2
5121 ML Rijen
020-607 07 07

